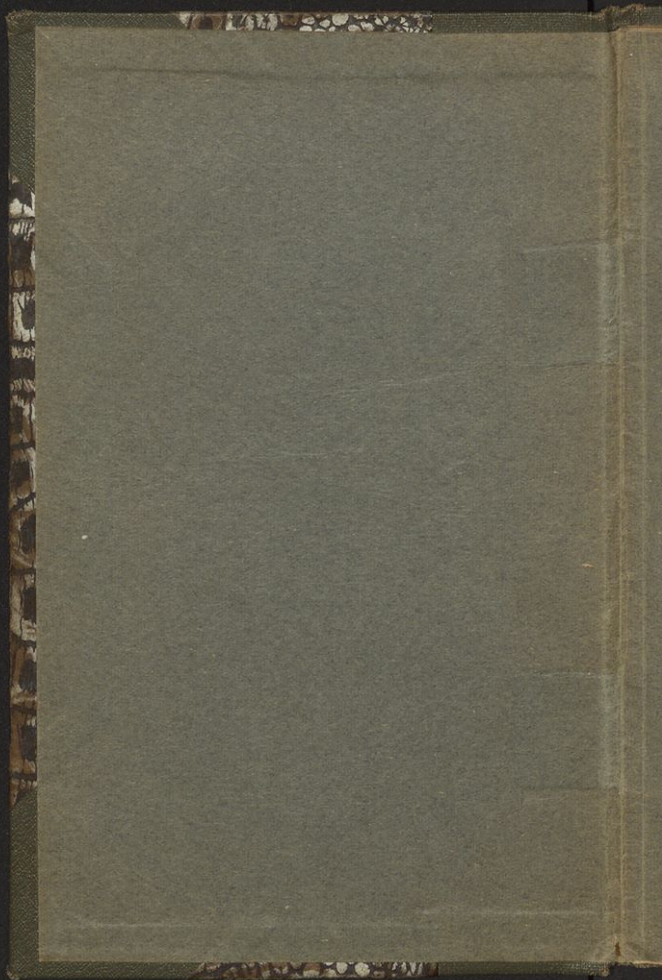

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

82888

12

FRAN RAMOVŠ

Karta
slovenskih narečij

v

priročni izdaji

*

Na svetlo dala
Akademska založba
v Ljubljani

1935

FRAN RAMOVŠ

Karta
slovenskih narečij

v

priročni izdaji

*

Na svetlo dala
Akademska založba
v Ljubljani

1935

82888

82888

Besedilo natisnjeno
v 300 izvodih na pristnem ročnem papirju
v Univerzitetni tiskarni J. Blasnika nasl.,
Ljubljana (L. Mikuš)
Vse pravice pridržane

5214/1948

Ob času, ko stopajo Slovani v zgodovino, v njihovem jeziku še ne moremo ugotoviti kakih večjih ožjih enot in skupin. Te so se pričele izobraževati šele potem, ko je ekspanzija Slovanov dosegla večjo mero, ko so postale dištanace med posameznimi rodovi v geografskem pogledu velike, ko so se prometne zveze raztrgale in ko so posamezni rodovi in plemena prišli v nove zemljepisne in tudi v nove kulturne položaje. Formiranje teh novih socialnih skupin in obenem formiranje slovanskih jezikovnih edinic je zaviselo od raznih zunanjih faktorjev; da navedemo glavne: politične razmere, kulturni milieu, socialne vezi, geografski položaj nove domovine, asimilacija tujerodnega in tujejezičnega elementa itd.; vse to je predrugačevalo posamezne skupine v duhovno in materialno kulturnem pogledu. Z rastjo kulture je tu zdaj, tam pozneje taka skupina doživela čas, da hoče in mora svoje dogovore, običaje, prava, verska pravila, misli in čustva pismeno fiksirati in ta težnja najde izraza v knjižnem jeziku, ki je povsod in vedno le én dialekt, én govor, čegar služba ima v sebi posebno

ekspanzijsko silo, s katero zajema v danih prilikah v svoj krog vse govore, kolikor jih le more; kar zajame radij tega kulturnega dialekta, to nam predstavlja ozemlje „jezika“ kot reprezentanta cele vrste dialektov. Če govorimo o jeziku, imamo torej pred očmi skupino dialektov, ki jo veže v enoto eden teh dialektov kot kulturni dialekt; v enakšni relaciji je zgodovina formirala tudi istorodna plemena kot družbo v „narod“, tako da sta oba formirana po zgodovini, politično-socialni in kulturni. Dokler in če ni kulturne jezikovne zveze, govorimo le o dialektih in ime kakega jezika je le kulturno-historično utemeljeno in upravičeno, genetično pa bi smelo služiti za isto označevanje ime katerega koli dialekta te skupine. Pri Slovanih vidimo, da je bil socialno-politični moment močan pri postanku in izobraževanju družbe in njene govorice kot „jezika“, zato je ta „jezik“ dobil tudi ime po plemenu, iz katerega se je povzpел do svoje knjižne funkcije (seveda je moglo že prej ime tega plemena izpodriniti prvotnejša plemenska in rodovna imena, a na stvari sami to nič ne izpremeni bistva); tako predstavlja ime „srbskohrvatski jezik“ pojem „srbskohrvatski knjižni jezik“, ki vsebuje „srbskohrvatski jezik kot skupino dialektov, ki jih govore Srbi in Hrvati“ t. j. dialekte vseh tistih slovanskih plemen, ki sta jih socialno in politično močni in prevladujoči plemeni, pleme Srbov in pleme Hrvatov, združili v dve zgodovinsko važni družbeni enoti (hrvatska in srbska država v srednjem veku). Genetično pa je utri-

panje slovanskega jezikovnega organizma isto še na mnogo večjem ozemlju, kamor ni segla socialna moč imenovanih političnih enot in tam je ostalo prvotno plemensko ime ohranjeno za družbo in njen govor. Naš jezik se zato imenuje „slovenski“ in znači po današnji terminologiji „slovanski“.

Začetna razvojna faza slovenskega jezika je isti praslovanski dialekt, iz katerega se je razvil tudi srbskohrvatski jezik. Tudi v svojem začetnem razvoju (nekako do XI. stoletja) se še ne razlikuje v mnogočem od istočasnega shrv. jezikovnega razvoja; še iz naslednje dobe imata obadva mnogo enakšnih pojavov, ki so ali posledica iste podedovane razvojne tendence, celo iz istega razvojnega središča, včasih pa so nastali po razvojnem paralelizmu. Omenjeni praslovanski dialekt seveda ni bil enoten, to niti po dejstvih, ki jih je podedoval, niti po svoji razvojni usmerjenosti. Zvečine teh zgodnjih razlik niti ugotoviti ne moremo, kajti iz teh prvih časov nam takorekoč manjka vsakršno jezikovno gradivo; posredno pa moremo marsikaj dojeti; način, kako so Slovani tuja krajevna imena, ki so nam v obliki izposojenega jezika (balkanska, dalmatska, retoromanska latinščina VI—VII. stol.) znana, s svojimi artikulacijskimi sposobnostmi obvladali in jih s svojimi domačimi glasovi skušali podati in način, kako so tuji (Bizantinci, Romani, Nemci) slovanska imena slišali in zapisali, nam omogočata rekonstrukcijo glasovnega sistema tega praslovanskega dialekta. Zasedujé nadaljni razvoj mo-

remo ugotoviti, da so mogle eksistirati le minimalne artikulacijske razlike; na nje nas navajajo posredno tudi poznejše že povsem divergentno razvite dialektične diference. Vse to nam pravi, da o kakem praslovenskem, prahrvatskem ali prasrbskem jeziku ne more biti govora, pač pa smemo in moramo govoriti o zapadnem prajužnoslovanskem jeziku, ker se zavedamo, da je to le terminus, ki skuša samo približno podati štadij, ki ga nam opredeljujejo relacije do drugih istočasnih slovanskih dialektičnih skupin. Če govorimo z drugimi termini, moremo reči praslovanski dialekt v Alpah, na Balkanu, pod Krkonoši in Karpati, ob Baltiku itd.

Znatnejše diferenciranje med slovenskim (zapadnim) in shrv. (vzhodnim) dialektičnim kompleksom se pričinja gotovo šele po tem, ko so južni Slovani že nekaj generacij preživeli v novi domovini; dokaz za to nam je še danes, po več kot 1000 letih, ozka razvojna povezanost med slovenskim jezikom in kajkavskim in čakavskim dialektom shrv. jezika. Obenem s takimi novostmi, ki so še naprej vezale oba sorodnika, pa so se i tu, i tam začele pojavljati tudi take, ki so ostale omejene le na eno ali drugo jezikovno ozemlje. Ta samolastni razvoj se javlja v tem, da ti govori podedovano stanje obdrže, dočim ga njihovi prejšnji tovariši razvijajo dalje ali pa, da ga vsak razvija po svoje. Neenotnost postaja čedalje večja in občutnejša, pa čeprav je obenem vse skupno ozemlje zajemalo še večje število takih inovacij, ki so se razširile do njegovih skrajnih

meja. Sproti pa so se porajale še razlike, ki so prav majhne predele zajele; prajužnoslovanski jezik pričinja tako kazati štiri dialektične razvoje: alpskega, panonskega, primorskega in raškega; v vsakem razvoju pa je diferenciacijski proces živel in deloval dalje in stalno povečaval medsebojne govorne razlike. Tako so tudi že v zgodnji alpski slovanščini nastajali taki pojavi, ki niti vsem današnjim slovenskim dialektom niso lastni t. j. že takrat se je začela dialektizacija slovenskega jezika.

Da se je slovenski jezik (za to dobo je bolje, da govorimo o alpski slovanščini) v svojem organskem razvoju sčasoma popolnoma osamosvojil in da je izobrazil v krogu slovanskih jezikov posebno, izrazito individualnost, to sta povzročila dva važna zunanja činitelja: prvi je zgodnja socialno-politična meja, ki je sekala alpsko predgorje od Blatnega jezera na Sotlo, Gorjance in Gorski kotar, drugi pa posebna struktura alpsko-slovanske domovine. Prvi faktor je zrahljal zvezo z balkansko slovanščino (v zapadnem delu Balkana; iz nje se je razvil shrv. jezik), drugi pa je spočel socialni in jezikovni partikularizem in ga je do vseh možnih stopenj gojil; le pravilno upoštevanje tega momenta nam pojasni izredno veliko število arhaizmov in konservativizmov v slovenskih dialektih, na drugi strani pa tudi nič manjše število malo obsežnih, na varijacijah pa zelo bogatih jezikovnih novosti. Zato ni čudno, če sta si po dva geografsko nasprotno si ležeča slovenska dialekta včasih tako različna, da posta-

jata drug drugemu že skoro nerazumljiva (prim. rezijski dialekt proti prekmurskemu, ali belokrajinskega proti govoru v Djekšah na Koroškem in pod.), dočim so razlike med slovenskimi in shrv. govori tostran in onstran Sotle majhne, takšne, kakršne so pač povsod med geografsko sosednjimi dialekti. Če imamo oceniti važnost teh faktov, moramo reči, da se izkaže delovanje drugega faktorja kot jačje, oba skupaj pa, podprta še po kulturno-političnem momentu, sta odločila in določila mejo med slovenskim in srbsko-hrvatskim jezikom. Tako spadajo i po organskem razvoju i po kulturni izraznosti k slovenskemu jeziku vsi tisti slovanski govori v Alpah in na Krasu, ki jim je slovenski knjižni jezik občevalna jezikovna oblika.

Kakor sem že zgoraj omenil, je postajanje slovenskih dialektov prav tako staro kot izobraževanje alpskoslovanskega dialektu v slovenski jezik; iz dejstva, da so se na prim. tako izraziti pojavi kakor *tort* > *trat*, *ę* > *e*, *o* > *o*, *y* > *i*, *ъ* in *ь* > *ə*, *é* > *ä*, otrditev konzonantov itd. izvršili do konca X. stol. (v glavnem) in da so znani — le z malimi diferencami, na prim. *o* > *u* — tudi shrv. jeziku, sledi samo to, da je ista psl. jezikovna baza imela v sebi takšne razvojne tendence, da so morale roditi enakšen rezultat; ne sledi pa iz tega, da so v isti dobi nastajale tudi še povsod enake kali za novosti, ki so šele pozneje dale jasne rezultate; res je, da so mogle nastati, a obenem so nastajale tudi že tipično slovenske-dialektske inovacije in z njimi temelj-

ni obrisu današnjih slovenskih dialektov. Za take zelo zgodnje pojave moramo smatrati v glavnem sledeče: 1.) oba kratka polglasnika ɤ in ɛ sta se zlila v en sam srednjejezični vokal; ta pa je bil po severnem pasu artikuliran bolj spredaj in je bil po svoji vokalni barvi e-jevski, po južnem delu pa je bil bolj zadaj, po barvi zato a-jevski; v kasnejšem razvoju se nam prvi pojav pokaže kot e v besedah kakor *den*, *meša* itd. (Rezija, Koroško, Štajersko in še dalje v kajkavskem dialektu shr. jezika), drugi pa kot a (*dan*, *maša*) na Goriškem, Kranjskem in dalje v čak. in štok. dialektu; 2.) vsa severnozapadna polovica slovenskega ozemlja je široki glas za psl. *é* zgodaj pričela zoževati in zanj imamo zato v teh dial. zdaj *ɛ*, *ie*, *i* (v dolgih zlogih); v južnovzhodnem pasu pa je široki glas ostal dolgo širok, zožil se sploh ni, ker se je prej začel diftongirati v *ei*, *ai*, preden je tudi v teh dialektih napeta in intenzivna artikulacija pričela artikulacijo jezika dvigati in vokale zoževati; 3.) v nekoliko ožjem obrobnem severnozapadnem pasu (Koroško, Rezija, Benečija, Brda) sta se prvotna nosna vokala *ɛ* in *ɔ* raznazalizirala dokaj pozneje kot drugod (v podjurskem narečju se v dolgih akcentuiranih zlogih ta proces še do danes ni izvršil), zato so današnji refleksi še zdaj odprti glasovi, dočim so v ostalih slov. dial. kot zgodnji dolgi oralni vokali postali napeti in so zdaj že ozki; proti *ɛ*, *ä*, *a* tamkaj, imamo tukaj *ɛ*, *ie*; 4.) v južnih dialektih (meja leži nekako na črti Karavanke — Konjiška gora — Maceljško pogorje) so se prvotno akutirano

poudarjeni nezadnji zlogi besed zgodaj podaljšali, v severnih šele dokaj pozno, v severno-vzhodnem pasu pa se sploh niso (kakor tudi v shrv. ne); 5.) gotovo da so zgodaj nastale nekatere izpremembe v oblikovnem sestavu, novosti v besednem zakladu in različnosti v glasovnem karakterju, melodiji, ritmu in tempu govora. Brižinski spomeniki, ki so bili napisani — kakor smemo soditi po raznih zgodovinskih momentih — koncem 10. stoletja v nekem zapadno-koroškem slovenskem govoru, v glavnem še ne izkazujejo nikakršnih izrazitih slovenskih dialektičnih novosti, marveč samo slovenske; seveda ni izključeno, da se za približno grafično obliko skrivajo že dialektične koroške posebnosti (na prim. posebna narava *é*, *o*, *ę* in *o*, *ə* v smislu zgornjih prvih štirih točk). Kasnejši slov. jezikovni spomeniki so skoro za 500 let mlajši; iz njih pa odsevajo že današnji dialekti prav izrazito. Seveda je mnogo dialektičnih pojavov mlajših (tako na prim. velika večina novosti kratkega vokalizma), a v kali so bili že takrat tudi podani, kakor nam pričata smer nadaljnjega razvoja in izobrazba današnjih rezultatov.

Kdor si je dozdaj hotel napraviti sliko o slovenskih dialektih, se je navadno omejil le na to, da jih je po enem vidnejšem, različno razvitem pojavu razdelil v dve skupini (tako Koptar po zastopstvu starega *la*: *kobiwa* proti *kobila*; Miklošič po refleksu za *é* (jat): *lieto* proti *lejto*; Oblak po razvoju dolgega polglasnika: *den* proti *dan*), drugi so pa različnost dialektov sku-

šali podati z opisom nekaterih važnejših inovacij in njihovih različnih ploskev (Glaser, Baudouin de Courtenay, Murko). Najbolje je pojmoval razčlenjenje slov. jezika Izmail Sreznjevski, ki je s par potezami opisal značilnosti vsakega slov. dialekta, kolikor je pač takratno gradivo to dovoljevalo (l. 1841); razlikoval je sprva 18 dialektov, pozneje (1845.) je nekatere govore združil in je štel le še 8 glavnih dialektov (po njem se je ravnal tudi Florinski l. 1894).

Jezikovnim dejstvom bi točno odgovarjalo le natančno kartografsko podajanje razširjenja vsakega posameznega dial. pojava; to delo bo prej ali slej moral pokazati lingvistični atlas. Za nazorno sliko jezikovnega razvoja pa zadostuje, če upoštevamo za vse kraje strukturo vokaličnega in konzonantičnega sestava, točen prikaz akcentuacije in pomembnejše oblikovne in leksikalne posebnosti. Vemo, da ima vsak pojav svojo ploskev in da se od tisočerih morda komaj dve, tri popolnoma krijeta, ali pa niti ne. Zato ne smemo misliti, da imajo dialekti ostro določene meje; ne, govor se od vasi do vasi tiho, neopaženo menjava, a v neki izvestni razdalji ima že svojo novo obliko; jezik ni nič stalnega, vendar se v njem kljub temu formirajo neke določene in določljive enote, ki jih imenujemo dialekte. Če upoštevamo prej omenjeno izpreminjevanje vsega sestava, moremo vendar ugotoviti, da vlada v teh krajih, v ti pokrajini táka oblika, ki se po tem in onem razlikuje od druge, tretje itd. oblike, izkazane drugod; drugo važno dejstvo je to, da je v

neposredni zvezi s to ali ono dial. formo splošen akustični vtis dialekta: tu „pojejo“, tam „vlečejo“, drugod „sekajo“ itd. in če imaš dobro uho, boš brez vsega po govoru spoznal Gorenjca od Dolenjca, Štajerca od Primorca itd. O klasifikaciji dialektov torej niti ni potrebno govoriti, saj je to le tehnična, zunanja slika, ki skuša podati različnost jezikovnega razvoja na ta način, da zdaj bolj plastično, zdaj bolj medlo pojave grupira, da pokaže razmerja med sosednjimi dialekti, ta razmerja pa izražajo stopnjo njihove sorodnosti in medsebojne povezanosti. Po teh grupacijah in po akustičnem vtisu imamo v slovenskem jeziku sedem osnovnih dialektov ali dialektičnih baz: 1.) koroško (na karti označeno z rdečo barvo); 2.) primorsko (rjava in karmínasta barva); 3.) rovtarsko (sinja in modra barva); 4.) gorenjsko (vijoličasta); 5. dolensko (okrna); 6.) štajersko (svetlozelena) in 7.) panonsko (rumena barva). V vsaki bazi razlikujem na osnovi istih faktov in istovrstnega razmerja ožje enote, dialekte in — če so različnosti dovolj izrazite — še manjše enote, govore (na karti označeno z različno črtkanimi ploskvami); kjer se je tekom časa izvršila kaka izpremema v celotni razvojni usmerjenosti dialekta, je to označeno kot prehodni dialekt (ploskev ima črtke z barvami tistih baz, ki se na ti ploskvi pregrinjajo); belokrajinski dialekti imajo kot mešani slov.-shrv. dialekti samostojno, živo zeleno barvo.

Kakor je bilo rečeno, formira zgodovina človeško družbo v ožje enote in govor teh enot

v ožje jezikovne skupine, v jezik in dialekte. Če ta povsod izkazani fakt upoštevamo pri formaciji slovenskih dialektov, ga nam razni momenti prav jasno razodenejo. Glavni faktorji, ki so razčlenjevali alpsko slovanščino, so ti-le: 1.) naselitev Slovanov v Alpah in na Krasu so pospeševale naravne in umetne komunikacijske zveze (doline, prehodi in sedla; rimske ceste, kakor cesta iz Ptuja na Celje, Ljubljano, Hrušico proti Italiji; cesta iz Celja po Míslinjski dolini na Koroško; cesta iz Ogleja na Beljak čez Režijo po eni strani in čez Bovec po drugi strani Kaninske skupine; cesta iz Ogleja čez Kras, Notranjsko in Dolenjsko proti Sisku); 2.) že pred Slovenci kolonizirano ozemlje je bilo tudi za prva slovanska naselitvena jedra najugodnejše, saj ga je nekdam kot zdaj naravna struktura priporočala (panonsko alpsko predgorje; spodnja štajerska ravnina; koroška kotlina; ravninski pas ob južnem vznožju Karavank; dolensko gričevje s svojimi dolinami, sodolinami in planotami; cerkljansko-idrijsko predgorje z izhodom na beneška brda); 3.) politične meje (Karantanija; langobardski limes in poznejša meja furlanske vojvodine; avarska posest Panonije, štajerskega in Kranjskega; meje raznih fevdalnih gospostev na prim. škofjeloško gospostvo, tolminska gastaldija, savinjska marka, dravska grofija; madžarski vpad je zapodil Slovane v srednještajerske gozdove in v hrvatsko Zagorje, v poznejših mirnih časih pa so Zagorci zopet naselili vpadno ozemlje Slovenskih goric in Prek-

murja in Štajerci nad Muro so se pravtako zopet spuščali proti Prekmurju: zato je štajerski refleks za dolgi *é* t. j. diftong *ej* po vmesni prleški plasti z *e* pregrnjen ali raztrgan, enako štajerski *ou* za dolgi *o* po ozkem prleškem *o*, prekmurščina pa ima zopet *ej* in *ou*); 4.) naravne ovire in pregrade (Karavanke; pragozdovi na severozapadnem Gorenjskem, v Selški dolini, Hrušica in Snežnik, Pohorje in obdravski gozdovi; močvirnato ozemlje na Koroškem, v Ljubljanski kotlini; za razmejitev gorenjskega dialekta, ki se je izpod Karavank širil proti jugu, od dolenskega, ki preko logaških gozdov, ljubljanskega barja in obsavskih hribov ni mogel prodreti na sever, pridejo v poštev samo ti navedeni naravni mejniki in zanimivo je, kako tečeta ob obeh straneh te meje, ki je dokaj ostra, paralelno dva močna izoglosna pramena: gorenjsko-savinjski in dolensko-bizeljski); 5.) tuje jezični element, ki je bil v poznejših dobah deloma sloveniziran (na prim. okolica Škofje Loke, poseljena z nemškim življem, je deloma odtujila prvotno gorenjsko jedro ob vhodu v Selško dolino od splošne gorenjske osnove, pozneje pa je slovenizacija s poljanske doline postavila mejo gorenjščine prav na Savo od Kranja do Medvod; kočevski nemški otok raztrga zveze med ribniškim govorom in prvotnim belokranjskim, v naslednjih stoletjih pa zameji vpliv shrv. jezikovnega elementa).

Socialne prilike, zavisne od geografskih, političnih, gospodarskih itd. in naša grupacija dia-

lektov se izredno točno skladajo in prav to soglasje daje naši klasifikaciji smiselnost; lingvistična dejstva s svojimi različnimi obsegi in ploskvami nam postanejo tako povsem umljiva. Eden izmed teh pojavov dobi v ti relaciji posebno zanimivo vsebino, namreč refleks za stalno dolgi *é* (jat): dolenjska, štajerska in panonska baza imajo zanj diftong *ej*, ostale štiri na zapadni strani pa ozki *e* ali iz njega nastali diftong *ie*; ta pojav pa je le odsev splošno različne celotne artikulacije in govorne melodije (tam indiferentni glasovni karakter in počasen govor, tu mehki karakter in hitrejši govor). Bilo bi pa napačno, če bi rekli, da se je alpska slovanščina najprej razcepila na dva osnovna dialekta, ki sta v poznejšem razvoju dala ta tolikšno, drugi tolikšno število današnjih dialektov na ti oziroma oni strani meje med *ej* in *ie* za *é*. Zoper takšno pojmovanje govori način jezikovne diferenciacije sploh, za slovenski jezik pa še prav vidno izvenjezikovni, geografsko-prometni razlogi. Slovenska zemlja je bila ob prihodu Slovanov po naravnih zaprekah in prometnih progah razdeljena na sedem bazenov in v njih naseljeno prebivalstvo je izobrazilo sedem živahnjših socialnih in s tem tudi jezikovnih enot, sedem lingvističnih razvojnih smernic, ki so — upoštevajmo še poznejše ekspanzije teh enot — v dobi 14 stoletij dale današnje število dialektov. V pasu, po katerem teče meja med *ej* in *ie* za *é* se je višinski alpski svet lomil v nižinskega in to dejstvo nam samo pove, da so bile nase-

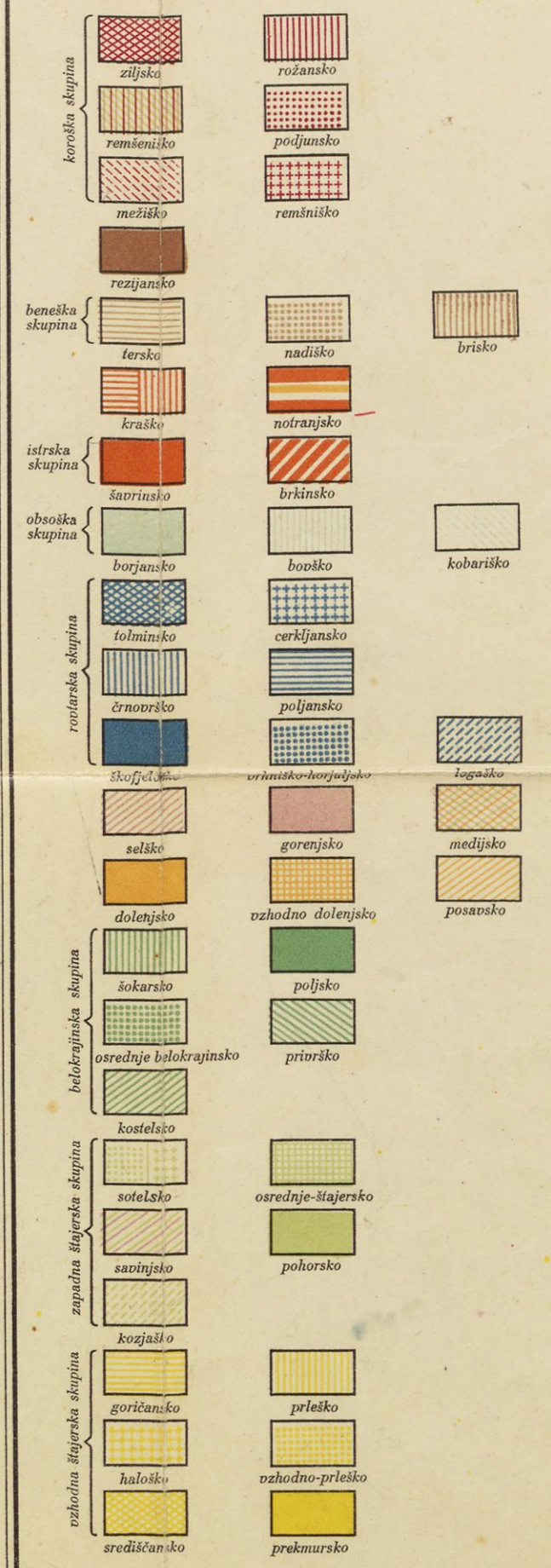
bine v višinskem svetu bolj osamljene, manj obsežne in komunikacija je bila tu manj živahna. Zato imamo v severnozapadnih dialektih toliko konservativnih oblik in arhaizmov, zraven pa veliko število malo obsežnih dialektov in govorov, dočim imamo v nižinskem južnovzhodnem delu radi lažje dostopnosti in živahnejše zveze obsežnejše dialektične ploskve. Tako nam tudi ta pojav pravi, kako je promet v najširšem smislu besede formiral sedem dialektičnih baz in kako se naša grupacija slovenskih dialektov iz narave jezikovnega diferenciranja sama izvije.

F. Ramovš

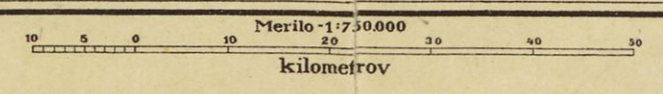

KARTA SLOVENSКИH NAREČIJ

Lit. J. Blazinka nosl. Univerzitetna Tiskarna Ljubljana

Fr. Ramoš, Karta slov. nar.

U08155 eE284

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000174535

